

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-320-0-44>

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗЛУЧЕННЯ З ОСОБОЮ,
ЯКА ПЕРЕБУВАЄ НА ТИМЧАСОВО НЕПІДКОНТРОЛЬНІЙ
ТЕРИТОРІЇ АБО ЗА КОРДОНОМ, В УМОВАХ ПРАВОВОГО
РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ**

Шебаніц Д. М.

ВСТУП

Розпочата у 2014 році Російською Федерацією гібридна війна переросла у справжній військовий конфлікт у лютому 2022 року. Як наслідок агресивних дій країни-агресора стало введення в Україні воєнного стану правовий режим якого суттєво вплинув на всі галузі права та їх інститути. Не стали виключенням і шлюбно-сімейні правовідносини.

Окрім того, що шлюб та родина є союзом конкретних осіб, це ще й один з найважливіших соціальних інститутів, а отже держава та суспільство в цілому безпосередньо зацікавлені в їх тривалому існуванні та подальшому збереженні. Такі засади закріплені у першій статті Сімейного кодексу України. Спираючись на вищезазначене національний законодавець передбачив у сімейному законодавстві норми, що встановлюють детальний та вичерпний перелік юридичних фактів при настанні яких відбувається припинення шлюбу, а також надав правовий механізм розірвання шлюбу задля належного та ефективного забезпечення та дотримання захисту прав та законних інтересів подружжя.

У зв'язку з гібридною війною та збройним конфліктом останніми роками побільшала кількість розлучень. Саме тому у юридичній літературі та практиці актуалізується питання застосування тих чи інших правових норм, які в свою чергу регулюють питання розірвання шлюбу. Відтак, національним сімейним законодавством визначено підстави та порядок припинення шлюбу, проте сама по собі процедура розірвання шлюбу і наразі залишається складною та запутаною, а розірвання шлюбу в порядку судового провадження є досить тривалим за часом процесом, що в свою чергу не сприяє швидкому та ефективному захисту особистих немайнових та/або майнових прав подружжя та їх дітей¹.

Вищевикладене пояснює об'єктивно існуючу необхідність:

- дослідження підстав, порядку та наслідків припинення шлюбу;
- дослідження особливостей розлучення з особою, яка перебуває на тимчасово непідконтрольній території або за кордоном в умовах правового режиму воєнного стану;

¹ Грицишина Л. В. Припинення шлюбу в сімейному праві. дис. на здобуття ступеня доктора філософії. Хмельницький. 2022. С. 19.

– вивчення досвіду зарубіжних країн та практики провідних міжнародних інституцій щодо врегулювання вище окреслених питань у сфері розірвання шлюбу, а також визначення реальної відповідності норм чинного національного законодавства України нагальним запитам правозастосовної практики.

Варто вказати і на те, що незважаючи на існування великого обсягу наукових робіт як на рівні наукових статей, так і дисертаційних досліджень стосовно питання дослідження розірвання шлюбу з особою, яка перебуває на тимчасово невідконтрольній території або за кордоном в умовах правового режиму воєнного стану, сучасні реалії вимагають додаткових досліджень застосування матеріальних та процесуальних норм національного сімейного законодавства з вищезгаданого проблемного питання.

Протягом останніх років не проводилися змістовні та ґрунтовні дослідження припинення сімейних правовідносин в особливих умовах (зокрема під час введення особливого режиму воєнного стану), тому актуальність порушеної тематики зумовлена як з теоретичного, так і прикладного боку.

Науково-теоретичним базисом цього дослідження стали роботи таких видатних національних науковців як В. В. Луця, Р. П. Мананкової, М. В. Менджул, В. М. Маслова, О. О. Пунди, З. В. Ромовської, Д. В. Генкіна, В.С.Гопанчука, К. А. Граве, С. Д. Гринько, О. В. Дзери, Ю. К. Толстого, Ю.С.Червоного, Я. М. Шевченко та інших.

Мета цього дослідження полягає у визначенні особливостей розлучення з особою, яка перебуває на тимчасово невідконтрольній території або за кордоном в умовах правового режиму воєнного стану та запропонованні шляхів вирішення складних питань в ході процесу розірвання шлюбу шляхом вдосконалення національного законодавства України та практики його подальшого застосування, а також у розробці конкретних пропозицій та рекомендацій стосовно правового регулювання сімейних правовідносин у сфері припинення шлюбних відносин.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у сфері сімейного права між відповідними суб'єктами в процесі розірвання шлюбних відносин.

Предметом дослідження є особливості розлучення з особою, яка перебуває на тимчасово невідконтрольній території або за кордоном в умовах введення правового режиму воєнного стану в Україні.

Варто детальніше зупинитися і на методах проведеного дослідження. Так, зокрема враховуючи комплекс проблем об'єкту дослідження, варто вказати і на комплексність та багатоманітність використаних методів. Отож, задля виконання поставлених задач були використані як спеціальні, так і загальнонаукові методи, зокрема такі як спостереження, практичного моделювання, методи аналізу та синтезу тощо. Додатково варто зупинитися на діалектичному, формально-логічному, системному, структурному та історичному методах, що надали можливість провести повне та всебічне

дослідження особливостей розлучення з особою, яка перебуває на тимчасово непідконтрольній території або за кордоном в умовах правового режиму воєнного стану.

Нормативно-правовим базисом цього дослідження є положення Основного Закону України, Сімейного кодексу України, Цивільного кодексу України та деяких інших національних нормативно-правових актів, а також нормативно-правових актів провідних європейських країн, країн Європейського Союзу щодо питань припинення шлюбних відносин.

1. Нормативно-правове регулювання досліджуваних правовідносин

Агресія Російської Федерації проти України розпочалася ще у 2014 році та продовжується і досі. Гібридна війна тривалістю у 8 років, а згодом і повномасштабне військове вторгнення породили низку багатопланових та комплексних проблем, зокрема політичного, економічного, юридичного та військового характеру. Шляхи вирішення таких проблемних питань, на жаль, не знайдені і на сьогодні².

Варто згадати, що будь-які спроби мирного врегулювання існуючого конфлікту через перемовини, зокрема у форматі Мінських домовленостей, виявилися неефективними. Впродовж довгих років уряд України ухвалив декілька важливих, стратегічних рішень, сутність яких була спрямована на пошук інших нових форматів для учасників перемовин із подальшим залученням миротворців Організації об'єднаних націй, а також з більш ефективним використанням національних резервів, зокрема резервів юридичного напрямку, які сприяли б вирішенню вищевказаних проблем. Такий стан речей неминуче призводить до юридичної невизначеності, що затягує вирішення існуючої проблеми та безумовно негативно позначається на ефективності захисту прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які за впливом різних причин залишилися на тимчасово непідконтрольних територіях³.

Зазначимо, що найважливішим напрямком вирішення вище описаної комплексної проблематики повинно стати належне та ефективне законодавче регулювання правовідносин, які пов'язані із забезпеченням прав та свобод людини і громадянина на тимчасово непідконтрольних Україні територіях, адже саме там люди найбільше потерпають від наслідків збройної агресії Російської Федерації. Це пояснюється об'єктивною необхідністю подолання громадянами України певних перепон, що безпосередньо пов'язані з військовими діями на шляху до реалізації своїх базових прав та свобод з дотриманням усіх складових вимог принципу верховенства права. Доцільно вказати і на те, що на відміну від досить розгалуженої системи законодавства

² Верховенство права та окуповані території Донбасу і Криму за заг. ред. М. Козюбри, автори: В. Венгер, М. Козюбра, О. Лисенко, О. Цельєв; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Академія Фольке Бернадотта. Київ, 2018. С. 5.

³ Там само...С. 5.

у сфері регулювання юридичного статусу внутрішньо переміщених осіб на території України, регулювання питання забезпечення прав та свобод людини та громадянина на тимчасово окупованих територіях розвинуто набагато менше⁴.

Говорячи про проблему реалізації та захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також громадян, що їй наразі залишаються на тимчасово окупованих територіях, не можна не згадати правовий статус окупованих територій. Зазначимо, що правовий статус Автономної Республіки Крим регулюється Законом України щодо забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України, а правовий статус окремих районів Донецької і Луганської областей Законом України щодо особливого порядку місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей. Незважаючи на наявність об'єктивно існуючих спільних рис стосовно надання реєстраційних послуг, доступу до освітніх послуг, належного соціального забезпечення тощо анексованої Республіки Крим та тимчасово непідконтрольних територій Донецької та Луганських областей, між останніми є ряд істотних відмінностей, що в свою чергу зумовлені різним юридичним статусом Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької і Луганської областей. Відтак, Крим є анексованим Російською Федерацією, що визнано на міжнародному рівні. Керуючись нормами міжнародного права, можна стверджувати, що саме держава-агресор несе відповідальність за соціальне та економічне становище, а також за належне забезпечення життєдіяльності населення, яке в свою чергу проживає на його території. Натомість, статус фактично окупованих впродовж дев'яти років районів Донецької і Луганської областей і досі залишається невизначеним, адже прийнята у березні 2014 року Постанова Верховної Ради України стосовно визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями, з огляду на норми національного та міжнародного права, а також на думку деяких науковців є юридично некоректним нормативно правовим актом, оскільки окреслене питання не вирішується винесенням постанови Парламентом країни, відповідно до статті 92 головного закону України⁵.

⁴ Верховенство права та окуповані території Донбасу і Криму за заг. ред. М. Козюбри, автори: В. Венгер, М. Козюбра, О. Лисенко, О. Цельєв; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Академія Фольке Бернадотта. Київ, 2018. С. 12.

⁵ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення 17.05.2023); Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України № 1608-VII від 16.09.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1680-18#Text> (дата звернення 17.05.2023); Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями: Постанова Верховної Ради України № 254-VIII від 17.03.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-19#Text> (дата звернення 17.05.2023).

Оскільки сучасне розуміння сутності держави не можна розглядати відокремлено від людини та особистості для обслуговування інтересів якої вона і функціонує, неможна не зупинитися на питанні застосування вихідних ідей концепції верховенства права при наданні державних послуг в умовах правового режиму воєнного стану. Сучасною юридичною науковою спільнотою визнано, що призначення будь-якої сучасної та демократичної держави полягає насамперед у забезпеченні та охороні прав людини і громадянина. Саме на це і спрямована її нормотворча, організаційна та правозастосовна функції у різних сферах життєдіяльності людини, зокрема і у наданні адміністративних послуг. Зазначені засади закріплені не тільки у роботах національних та міжнародних науковців, а й у міжнародних нормативно-правових актах, зокрема у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відтак, саме принцип верховенства права нерозривно пов'язує з правами людини та громадянина, а також варто згадати, що останній є найважливішою демократичною цінністю, яка становить базис вищезгаданої Конвенції, а також її застосування та тлумачення. Без сумнівів, належне та послідовне дотримання провідних засад концепції верховенства права є однією з найважливіших гарантій захисту прав людини та громадянина в умовах введення режиму воєнного стану, зокрема шляхом забезпечення доступності та прозорості надання органами публічного адміністрування відповідних послуг із дотриманням законності процедури та можливістю подальшого оскарження актів та/або дій відповідних органів влади⁶.

2. Поняття та етапи запровадження воєнного стану

Розкриваючи особливості розлучення з особою, яка знаходиться на тимчасово окупованій території або за кордоном під час введеного в Україні режиму воєнного стану, на нашу думку, варто детальніше зупинитися на понятті та сутності такого режиму. Відтак, відповідно до чинного національного законодавства про правовий режим воєнного стану, воєнний стан – це особливий правовий режим, який вводиться в країні або в окремих її місцевостях у випадку збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних задля відвернення такої загрози, надання відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене об'єктивно існуючою загрозою, обмеження деяких конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і

⁶ Конвенція про захист прав людини і основних свобод. Документ № 995_004 від 04.11.1950 р. Електронний ресурс URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 17.05.2023).

законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії зазначених обмежень. Акцентуємо увагу на тому, що правовим базисом введення в дію воєнного стану є:

- Конституція України;
- Закон України «Про правовий режим воєнного стану»;
- а також відповідний указ Президента України, затверджений Верховною Радою України.

Через триваючу широкомасштабну військову агресію Російської Федерації проти України, воєнний стан введено в Україні з 24.02.2022 року відповідно до Указу Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженого Законом України від 24.02.2022 року № 2102-IX (зі змінами внесеними Указом Президента України від 14.03.2022 року № 133/2022, затвердженням Законом України від 15.03.2022 року № 2119-IX, Указом Президента України від 18.04.2022 року № 259/2022, затвердженням Законом України від 21.04.2022 року № 2212-IX, Указом Президента України від 17.05.2022 року № 341/2022, затвердженням Законом України від 22.05.2022 року № 2263-IX, Указом Президента України від 12.08.2022 року № 573/2022, затвердженням Законом України від 15.08.2022 року № 2500-IX, Указом Президента України від 07.11.2022 року № 757/2022, затвердженням Законом України від 16.11.2022 року № 2738-IX, Указом Президента України від 06.02.2023 року № 58/2023, затвердженням Законом України від 07.02.2023 року № 2915-IX, Указом Президента України від 01.05.2023 року № 254).

Аналіз існуючих міжнародних норм та стандартів дозволяє вказати на те, що воєнний конфлікт у країні не є підставою задля обмеження дії принципу верховенства права. Натомість деякі обмеження прав людини та громадянина можуть бути застосовані у зазначених обставинах. У такому випадку належне та сумлінне застосування керівних ідей принципу верховенства права набуває ще більшої актуальності, адже громадяни, які користуються державними послугами перебувають у вразливому та подекуди дискримінованому становищі. Саме це і зумовлює запровадження та застосування певних заходів, спрямованих на врівноважування прав людей, які вимушені жити у зоні воєнного конфлікту або ж змушені залишити місце проживання (внутрішньо переміщені особи) у сфері надання державою адміністративних послуг.

3. Особливості розірвання шлюбних відносин у позасудовому порядку

Переходячи до основної частини дослідження, передусім варто зазначити, що повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року поставило перед країною загалом та суспільством зокрема певні виклики, які виражаються у наявних правових колізіях та проблемах, що відображаються у роботі органів державної влади в тих областях України, де і наразі ведуться активні бойові дії. Виходячи з

викладеного вишікає об'єктивна необхідність у подальшому роз'ясненні нових можливостей при розірванні шлюбних відносин під час впровадженого воєнного стану⁷.

Варто акцентувати увагу на тому, що воєнний стан та активні бойові дії не є перешкодою у бажанні громадянина розірвати шлюб, зокрема і з особою, яка знаходиться на тимчасово непідконтрольній Україні території або за кордоном, адже перш за все будь-якій з сімейних інститутів (у тому числі й інститут розірвання шлюбу) базується на засадах добровільності та відповідно виявлення одним з подружжя бажання припинити шлюбні відносини не може бути обмежено шляхом запровадження державою воєнного стану.

Відтак, національним сімейним законодавством встановлено два способи розірвання шлюбних правовідносин між подружжям, зокрема:

- шляхом подання заяви до органів державної реєстрації актів цивільного стану;
- шляхом подання позовної заяви до суду⁸.

Відповідно до статті 106 та статті 107 Сімейного кодексу України, у випадку, якщо подружжя не має спільних дітей та досягли спільної згоди стосовно припинення шлюбних правовідносин, то процес розлучення можливий через подання одним з подружжя до органів державної реєстрації актів цивільного стану відповідної заяви. У випадку, коли один з подружжя з поважних причин не має змоги з'явитися, таку нотаріально засвідчену заяву від його імені може подати інший з подружжя. До того ж, варто зауважити, що відповідно до чинного сімейного національного законодавства, у разі, коли подружжя має неповнолітніх дітей та/або один з подружжя заперечує припинення шлюбних правовідносин, шлюб може бути розірвано виключно шляхом подання відповідної позовної заяви до суду⁹.

Варто згадати і про те, що в областях, де ведуться активні бойові дії тимчасово призупинено роботу органів державної реєстрації актів цивільного стану, а також районних, районних у містах та міських судів, які в порядку загального позовного провадження розглядали спори щодо розірвання шлюбних правовідносин, зокрема і з особами, які проживають на тимчасово окупованих територіях України. На нашу думку, доцільно пригадати розпорядження Верховного Суду України від 6 березня 2022 року щодо зміни територіальної підсудності судових справ 48 судів через об'єктивну неможливість здійснювати судами функцію правосуддя під час дії воєнного

⁷ Спасова К. І. Розірвання шлюбу в умовах воєнного стану. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. м. Одеса, 17 червня 2022 р. С. 654.

⁸ Сімейний кодекс України: Закон України №2947-III від 10.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 17.05.2023).

⁹ Сімейний кодекс України: Закон України №2947-III від 10.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 17.05.2023).

стану в Україні¹⁰. Так, відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» позовні заяви щодо розлучення можуть подаватися до суду, який є найбільше територіально наближеним до суду, який в свою чергу не може здійснювати правосуддя або ж до іншої судової установи, визначеної Верховним Судом України¹¹.

Відносно відділів державної реєстрації актів цивільного стану варто зазначити, що на період введення в Україні воєнного стану діє принцип екстериторіальності в наданні послуг. Отож, подружжя, яке має намір припинити шлюбні правовідносини може звернутися до будь-якого відділу державної реєстрації актів цивільного стану. Зазначене регулює нормативно-правовий акт щодо правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, що затверджені постановою Кабінету Міністрів України у жовтні 2000 року¹². При цьому варто звернути увагу і на те, що органи, яким законодавством делеговано функції державної реєстрації, функціонують та здійснюють свої повноваження без використання Державного реєстру актів цивільного стану громадян. Зазначене зокрема стосується органів місцевого самоврядування (їх виконавчих комітетів, сільських, селищних, міських рад, центрів надання адміністративних послуг тощо), а також дипломатичних установ, консульств і посольств¹³.

Отож, у випадку розірвання шлюбу шляхом подання позовної заяви до суду, шлюб припиняється в день набрання законної сили рішенням суду про розірвання подружніх правовідносин. До того ж, звертаємо увагу на те, що якщо розлучення здійснюється в судовому порядку, то свідоцтво про розірвання шлюбу не видається. Підставою для внесення відомостей до Державного реєстру актів цивільного стану громадян про розірвання шлюбу та проставлення відмітки в актовому записі про шлюб органами державної реєстрації актів цивільного стану є рішення суду, що набрало законної сили¹⁴.

Натомість, у випадку розірвання шлюбу в відділах державної реєстрації актів цивільного стану, шлюб можна вважати розірваним з моменту внесення

¹⁰ Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану: Розпорядження Верховного Суду від 06.03.2022 № 1/0/9-22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Rozp_06_03_2022.pdf (дата звернення 17.05.2023).

¹¹ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 No 1402-VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T161402?an=2> (дата звернення 17.05.2023).

¹² Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: Постанова КМУ від 18 жовтня 2000 року No52/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text> (дата звернення 17.05.2023).

¹³ Особливості державної реєстрації актів цивільного стану в умовах війни. Електронний ресурс URL: https://psjust.gov.ua/post_news/особливості-державної-реєстрації-ак/; Спасова К. І. Розірвання шлюбу в умовах воєнного стану. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. м. Одеса, 17 червня 2022 р. С. 655.

¹⁴ Сімейний кодекс України: Закон України №2947-III від 10.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 17.05.2023).

відповідних відомостей до Державного реєстру актів цивільного стану громадян, а колишньому подружжю (заявникам) видається Свідоцтво про розірвання шлюбу¹⁵.

Окрему увагу на сьогодні слід приділити питанню дослідження особливостей розірвання шлюбу з особою, яка перебуває на тимчасово непідконтрольній Україні території, адже через військову агресію Російської Федерації, незаконну анексію Автономної Республіки Крим та окупацію деяких східних та південних районів України виник певний розкол суспільства. Дехто, в обставинах, що склалися, не бажає змінювати місце проживання, залишати своє майно або ж за будь-яких інших суб'єктивних чи об'єктивних обставин не може покинути тимчасово окуповану територію. Через це спостерігається тенденція збільшення кількості випадків розірвання шлюбу, адже зрозуміло, що тривале проживання подружжя окремо один від одного призводить до розпаду родини¹⁶.

Як вже згадувалося нами раніше, органи державної влади України не здійснюють свої повноваження на тимчасово непідконтрольних територіях. Відповідно до положень чинного національного законодавства щодо забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України будь-які державні органи та відповідно їх посадові і службові особи, а також їх безпосередня діяльність вважається незаконною на тимчасово окупованих територіях України, якщо такі органи (особи) створені, обрані або ж призначені не в порядку встановленим українським законодавством¹⁷. До того ж, відповідно до вищезгаданих Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні через неможливість виконувати повноваження відділами державної реєстрації актів цивільного стану Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, на тимчасово окупованих територіях, проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення будь-яких змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення або анулювання здійснюється відділами державної реєстрації актів цивільного стану за межами вищезазначених територій за місцем звернення заявника. Тож, в свою чергу свідоцтво про розірвання шлюбу видане на тимчасово окупованій території України є недійсним¹⁸.

¹⁵ Спасова К. І. Розірвання шлюбу в умовах воєнного стану. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Одеса, 17 червня 2022 р. С. 655.

¹⁶ Грицишина Л. В. Припинення шлюбу в сімейному праві. дис. на здобуття ступеня доктора філософії. Хмельницький. 2022. С. 131.

¹⁷ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення 17.05.2023).

¹⁸ Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: Постанова КМУ від 18 жовтня 2000 року №52/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text> (дата звернення 17.05.2023).

Вважаємо доречним пригадати положення закону щодо забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. Так, зазначений закон гарантує дотримання повного обсягу конституційних прав і свобод громадян України, включаючи соціальні, трудові, виборчі права, право на освіту після виїзду з тимчасово окупованої території¹⁹.

4. Судовий порядок розірвання шлюбу

Отож, виходячи з вищевикладеного наразі існує лише судовий порядок розірвання шлюбу з особою, яка перебуває на тимчасово окупованій території або кордоном. Відтак, у випадку неможливості подання заяви про розірвання шлюбу особисто одним із подружжя, таку нотаріально посвідчену заяву від імені зазначеної особи може подати інша сторона подружжя. Перебуваючи за кордоном особа може скористатися нотаріальними послугами на місці та надіслати нотаріально засвідчену згоду засобами поштового сполучення. Надалі така заява подається в органи державної реєстрації актів цивільного стану разом із заявою того з подружжя, хто територіально знаходиться в Україні. Такий спосіб розірвання шлюбних правовідносин може застосовуватися лише у випадку відсутності у подружжя неповнолітніх дітей.

У випадку, коли згода одного з подружньої пари на розірвання шлюбу відсутня, процес розлучення можливий виключно у судовому порядку. Таким чином, той з подружжя, хто перебуває на території України повинен подати позовну заяву про розірвання шлюбу до суду. Питання підсудності справи вирішується за загальним правилом, тобто іншими словами, позов подається за останнім зареєстрованим місцем проживання відповідача. Але, важливо наголосити на тому, що у випадку, коли у подружжя є діти, які не досягли вісімнадцятирічного віку і проживають з позивачем та/або наявні інші поважні причини, позов може бути поданий за місцем поточної реєстрації позивача. Відповідно, якщо позивач є внутрішньо переміщеною особою, такий має право звернутися до суду того району, де він або вона фактично проживає із заявою про розірвання шлюбу.

Участь учасника справи, який перебуває поза межами України може бути забезпечена шляхом використання Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, тобто іншими совами, шляхом залучення особи до відеоконференції. Варто акцентувати увагу на тому, що сама по собі можливість використання вищезгаданих технологій визначається технічними можливостями суду, про що вказується в постанові про відкриття судового провадження щодо розірвання шлюбних правовідносин.

Додатково варто вказати, що розлучення за межами України також можливе шляхом звернення одного із подружжя до консульства України.

¹⁹ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення 17.05.2023).

Консул має відповідні повноваження з реєстрації факту розірвання шлюбних відносин між громадянами України, які перебувають за кордоном.

У разі досягання подружжям взаємної згоди стосовно розірвання шлюбних правовідносин при наявності у родині неповнолітніх дітей, процес розлучення можна пришвидшити шляхом передання нотаріально засвідченої заяви особи, яка перебуває за кордоном. При цьому, варто нагадати, що подружжя має укласти нотаріально засвідчений договір стосовно:

- місця проживання спільних дітей;
- утримання спільних дітей;
- інших питань стосовно виховання дітей, які є істотними для подружжя,

що має намір розлучитися.

Окремо варто згадати порядок встановлення факту розірвання шлюбу відповідно до Цивільно процесуального кодексу України. Відтак, Постановою Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року щодо судової практики про справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення встановлено, що справи про встановлення фактів розглядаються в порядку окремого провадження, у випадку:

- коли такі факти породжують юридичні наслідки, іншими словами від них залежить виникнення, зміна або припинення майнових або особистих прав громадян, а чинним національним законодавством не встановлено іншого порядку їх встановлення;

- коли заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений або втрачений (знищений) документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення²⁰.

З 2014 року, а саме моменту анексії Автономної Республіки Крим, а також окупації деяких районів Донецької та Луганської областей накопичилась достатньо змістовна та ґрунтовна судова практика по справам щодо розірвання шлюбу з причин проживання одного з подружжя на тимчасово непідконтрольній Україні території. Особливо привертають до себе увагу випадки юридичної колізії, коли чоловік та дружина повинні двічі припинити шлюбні правовідносини, спершу на окупованій території згідно законодавства держави інтервента, а потім на території України відповідно до чинного національного законодавства²¹.

Отож, особа, яка вже розлучена на тимчасово окупованій території та має свідоцтво про розірвання шлюбу зразка окупаційної влади, може шляхом подачі позовної заяви до суду встановити факт розлучення, відповідно до чинного національного законодавства України і в подальшому отримати легітимне свідоцтво про розірвання шлюбу українського зразка. Така заява фізичної особи щодо встановлення факту, що має юридичне значення, відповідно до норм національного цивільно-процесуального законодавства

²⁰ Про судову практику про справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. №5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text> (дата звернення 17.05.2023).

²¹ Грицишина Л. В. Припинення шлюбу в сімейному праві. дис. на здобуття ступеня доктора філософії. Хмельницький. 2022. С.132.

подається до суду за місцем фактичного проживання такої особи. У позовній заяві мають міститися відомості:

- стосовно факту, який позивач просить встановити;
- причини неможливості одержання чи відновлення документів, що посвідчують відповідний факт;
- докази на підтвердження факту, а саме свідоцтво про розірвання шлюбу на тимчасово окупованій території, відмова органу державної реєстрації актів державного стану (у письмовій формі).

Варто відмітити, що за подання заяви про встановлення факту розірвання шлюбу на тимчасово непідконтрольній Україні території заявник повинен сплатити судовий збір, що становить 0,2 відсотки від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, відповідно до чинного національного законодавства щодо встановлення судового збору²². Після винесення судом рішення по справі, а також набрання ним законної сили, орган державної реєстрації актів цивільного стану має право видати свідоцтво про розірвання шлюбу між колишнім подружжям.

Дослідження справ у Єдиному державному реєстрі судових рішень стосовно розірвання шлюбу з особою, яка знаходиться на тимчасово окупованій території, дозволяє вказати, що разом із початком повномасштабного військового вторгнення Російської Федерації на територію України побільшало заяв стосовно встановлення юридичного факту – розірвання шлюбу. Відтак, пропонуємо звернути увагу на рішення Суворовського районного суду міста Одеси від 2 лютого 2021 року. У відкритому судовому засіданні суд розглянув цивільну справу про встановлення факту розірвання шлюбу на тимчасово окупованій території. Суд встановив, що Рішенням Краснолучського міського суду Луганської народної республіки від 18.12.2019 року, шлюб між заявником та її чоловіком розірвано. Посилаючись на норми чинного національного законодавства, а саме відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України № 1085-р від 7 листопада 2014 року «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення», м. Красний Луч Луганської області віднесено до населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження²³. Враховуючи норми чинного законодавства, а також дослідивши сукупність наданих заявником доказів, суд дійшов висновку щодо доцільності, доведеності та обґрунтованості висунутих заявницею

²² Про судовий збір: Закон України №3674-VI від 08.07.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (дата звернення 17.05.2023).

²³ Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1085-р від 7.11.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085-2014-p#Text> (дата звернення 17.05.2023).

вимог та встановив, що існують усі необхідні підстави для встановлення факту розірвання шлюбу на тимчасово окупованій території України²⁴.

Аналогічним за своєю сутністю є рішення Літинського районного суду Вінницької області від 5 серпня 2016 року стосовно розлучення з особою, що знаходиться на тимчасово непідконтрольній території. Відтак, у зазначеній справі йдеться про те, що позивач подав позов до суду стосовно розірвання шлюбу. На той час відповідач вже подала позов до Центрального районного суду м. Сімферополя про розірвання шлюбу, та вже отримала свідоцтво про його розірвання від 28 січня 2015 року. Зазначене сталося після того, як відповідачка покинула постійне місце проживання у м. Київ та переїхала на територію Автономної Республіки Крим, де згодом набула громадянства Російської Федерації. Оскільки встановлено, що Автономна Республіка Крим є незаконно анексованою Росією територією, рішення винесене місцевим судом м. Сімферополя є незаконним та не може бути визнано українськими органами державної влади (зокрема органами державної реєстрації актів цивільного стану) та в подальшому виконано на території України. Проте водночас український суд взяв до уваги рішення районного суду м. Сімферополя як свідчення не заперечення відповідача стосовно розірвання шлюбних правовідносин. Окрім зазначеного, суд дійшов висновку, що відповідач створила позивачеві умови за яких він на території України вважається таким, який і досі перебуває у шлюбних правовідносинах з відповідачем, хоча водночас на тимчасово анексованій території подружжя у шлюбі не перебуває. Окреслене порушує права позивача, тож суд має здійснити усі необхідні заходи задля захисту прав та свобод людини і громадянина, а отже визнати факт розірвання шлюбу. Тож, враховуючи те, що відповідач була проінформована про місце та час проведення судового засідання, а про причину своєї відсутності суд не повідомила, суд розглянув справу без її присутності та прийняв заочне рішення²⁵.

5. Досвід інших країн із зазначеної проблематики

Варто пригадати і практичний досвід деяких зарубіжних країн, в яких проблеми внутрішньо переміщених осіб, а також мешканців тимчасово непідконтрольних територій існують давно, а процедура надання свідоцтва про розірвання шлюбу є максимально спрощеною. Так, у Грузії впровадженій судовий порядок визнання індивідуальних актів, виданих окупаційною владою. Так, особи, які мешкають у Абхазії або Південній Осетії, мають подати документи до Будинку Юстиції Грузії, що є аналогом українського Центру надання адміністративних послуг, але з більш широким колом надання послуг з використанням принципу «єдиного вікна». Надалі у цій державній установі займаються встановленням відповідних юридичних

²⁴ Рішення Суворовського районного суду м. Одеси №523/20099/20 від 02.02.2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94576322> (дата звернення 17.05.2023).

²⁵ Рішення у справі 137/1485/16-ц від 05 серпня 2016 р. Літинського районного суду Вінницької області. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/59942492> (дата звернення 17.05.2023).

фактів та у разі наявної необхідності звертаються до суду протягом строку у 15 днів. Із закінченням цього строку особа має змогу отримати готові документи.

Додатково повідомляємо, що наприклад, у Молдові задля легалізації документів, виданих на території окупованого Придністров'я, особа має звернутися до відповідного органу державної реєстрації актів цивільного стану на території Молдови та отримати дублікати необхідних документів. Отож, відповідно до загальнореспубліканського законодавства Молдови щодо актів цивільного стану, громадяни цієї країни, які зареєстрували акти цивільного стану за межами Республіки зобов'язані протягом шести місяців з моменту повернення до країни перереєструвати їх в місцевих органах державної реєстрації актів цивільного стану. Зазначене стосується і на мешканців Придністровської Молдавської Республіки, де кожна окрема територіальна одиниця прикріплена до певного відділу органів державної реєстрації актів цивільного стану на території Молдови²⁶.

ВИСНОВКИ

Відтак, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити низку наступних висновків:

1. Інститут розірвання шлюбу представляє собою певну сукупність правових норм, які своїм змістом охоплюють правовідносини, що виникають стосовно підстав та форм припинення шлюбних правовідносин та регулюють порядок здійснення особистих немайнових та майнових прав та обов'язків колишнього подружжя, а також прав та обов'язків батьків та дітей на момент розгляду та подальшого вирішення питання стосовно припинення шлюбу.

2. Наразі неабиякої актуальності набули проблемні питання розлучення між особою, яка територіально знаходиться на території України та особою, яка перебуває на непідконтрольній Україні території або проживає за кордоном. При цьому засадами правового регулювання процесу розірвання шлюбу має бути нейтральність закону стосовно юридичних доказових причин розлучення між подружжям.

3. Оголошення в Україні особливого режиму воєнного стану не є перешкодою для реалізації права людини та громадянина на розірвання шлюбних правовідносин. Іншими словами, немає жодних обмежень та заборон стосовно процедури розірвання шлюбу. У тих областях нашої країни, де і наразі ведуться активні бойові дії, а деякі території залишаються тимчасово окупованими і як наслідок органи державної реєстрації актів цивільного стану, а також місцеві, районні та районні у містах суди не мають змоги легітимно здійснювати свої повноваження. Проте це не заперечує праву особи на розлучення. Тому, відповідно до чинного національного законодавства України застосовується принцип екстериторіальності, а

²⁶ Грицишина Л. В. Припинення шлюбу в сімейному праві. дис. на здобуття ступеня доктора філософії. Хмельницький. 2022. С. 30.

територіальна підсудність справ про розлучення подружжя змінена, що безпосередньо допомагає громадянам реалізувати свої особисті немайнові та/або майнові права.

4. Беручи до уваги дослідження провідних національних науковців та практичні рекомендації практикуючих фахівців варто зацентувати увагу на тому, що наразі існує об'єктивна необхідність у спрощенні процедури розірвання шлюбу з особою, яка знаходиться за кордоном або на тимчасово непідконтрольній території України.

5. Наразі превалює судовий розгляд справ щодо розлучення, який є доволі тривалим за часом. До того ж, виникають певні складнощі у поданні необхідних документів до суду. Саме тому, на нашу думку, слід розглянути можливість подання заяви про розлучення подружжям або одним із подружжя шляхом надсилання такої за допомогою застосування Дія. Така заява може засвідчуватися електронним підписом особи, яка її надсилає. Таке нововведення допоможе спростити процес подання заяви про розлучення до органів державної реєстрації актів цивільного стану та сприятиме забезпеченню прав та свобод внутрішньо переміщених осіб.

6. До того ж, варто зосередити дослідження на доцільності впровадження вирішення проблемних питань розлучення з особою, яка перебуває на тимчасово непідконтрольній території. Так, зокрема, на нашу думку, вирішення такого питання можливе через застосування адміністративних процедур. Проблеми встановлення факту розірвання шлюбу можна вирішувати через органи державної реєстрації актів цивільного стану на території України шляхом видачі українського примірника задля легалізації свідомства про розірвання шлюбу зразка окупаційної влади. Це допоможе пришвидшити процедуру розірвання шлюбу та надасть змогу швидко та ефективно реалізувати належним чином права та свободи внутрішньо переміщених осіб.

АНОТАЦІЯ

Повномасштабне військове вторгнення породило низку багатопланових та комплексних проблем, зокрема політичного, економічного, юридичного та військового характеру. Разом із цим нагальною постала проблема належного забезпечення та реалізації особистих майнових та/або немайнових прав внутрішньо переміщених осіб щодо розірвання шлюбу, зокрема з особою, яка перебуває за кордоном або на тимчасово окупованій території. Мета цього дослідження полягає у визначенні особливостей розлучення з особою, яка перебуває на тимчасово непідконтрольній території або за кордоном в умовах правового режиму воєнного стану та запропонуванні шляхів вирішення складних питань в ході процесу розірвання шлюбу шляхом вдосконалення національного законодавства України та практики його подальшого застосування.

Література:

1. Верховенство права та окуповані території Донбасу і Криму за заг. ред. М. Козюбри, автори: В. Венгер, М. Козюбра, О. Лисенко, О. Цельєв; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Академія Фольке Бернадотта. Київ, 2018. 92 с.
2. Грицишина Л. В. Припинення шлюбу в сімейному праві. дис. на здобуття ступеня доктора філософії. Хмельницький. 2022. 227 с.
3. Конвенція про захист прав людини і основних свобод. Документ №995_004 від 04.11.1950 р. Електронний ресурс URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 17.05.2023).
4. Особливості державної реєстрації актів цивільного стану в умовах війни. Електронний ресурс URL: https://psjust.gov.ua/post_news/особливості-державної-реєстрації-ак/
5. Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями: Постанова Верховної Ради України № 254-VIII від 17.03.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-19#Text> (дата звернення 17.05.2023).
6. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення 17.05.2023).
7. Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1085-р від 7.11.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085-2014-p#Text> (дата звернення 17.05.2023).
8. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: Постанова КМУ від 18 жовтня 2000 року №52/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text> (дата звернення 17.05.2023).
9. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану: Розпорядження Верховного Суду від 06.03.2022 № 1/0/9-22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Rozp_06_03_2022.pdf (дата звернення 17.05.2023).
10. Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей: Закон України № 1608-VII від 16.09.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1680-18#Text> (дата звернення 17.05.2023).
11. Про судовий збір: Закон України №3674-VI від 08.07.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (дата звернення 17.05.2023).
12. Про судову практику про справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення: Постанова Пленуму Верховного Суду України від

31 березня 1995 р. №5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text> (дата звернення 17.05.2023).

13. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T161402?an=2> (дата звернення 17.05.2023).

14. Рішення Суворовського районного суду м. Одеси №523/20099/20 від 02.02.2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94576322> (дата звернення 17.05.2023).

15. Рішення у справі 137/1485/16-ц від 05 серпня 2016 р. Літинського районного суду Вінницької області. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/59942492> (дата звернення 17.05.2023).

16. Сімейний кодекс України: Закон України №2947-III від 10.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 17.05.2023).

17. Спасова К. І. Розірвання шлюбу в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. м. Одеса, 17 червня 2022 р. С. 653-655.*

Information about the author:

Shebanits Diana Mykolaivna,

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of Law

Mariupol State University

6, Preobrazhenskaya str., Kyiv, 03037, Ukraine